

Socialinės atskirties kriminalizavimas: įkalinimo patirties turinčių benamių atvejais¹

RŪTA PETKEVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje remiantis 15 pusiau struktūruotų interviu su Vilniaus ir Kauno nakvynės namų gyventojais ir fokus grupės interviu su ekspertais, įvairių organizacijų, dirbančių su tiriamąja grupe, atstovais, nagrinėjami benamių stigmatizavimo, kriminalizavimo ir įkalinimo klausimai, benamystės ir įkalinimo patirčių sankirtos. Aptariamos socialinės atskirties kriminalizavimą nagrinėjančios teorijos, įrodančios, kad socialinės gerovės ir baudžiamąjį aprūpinimo sąjunga socialines problemas, ypač nedarbo, linkusi spręsti naudodama baudimo ir įkalinimo mechanizmus. Tik du įkalinimo patirties turintys benamiai tyrimo metu turėjo darbą, nė vienas iš tyrime dalyvavusių nakvynės namų gyventojų tyrimo metu neturėjo sutuoktinės ir negyveno kohabitacijoje, taip pat didesnė dalis tyrime dalyvavusių nebuvo vedę ir turėję vaikų. Būdami atskirti nuo darbo rinkos ir neturėdami stabilių ir artimų šeiminių ryšių benamiai ypač stokoja pagalbos ir paramos. Tačiau, informantų manymu, valstybė jų problemas sprendžia paviršutiniškai. Išitraukimą į darbo rinką komplikuoja jų išsilavinimo ir kvalifikacijos, darbinio ir darbo išlaikymo įgūdžių stoka, stigmatizavimas dėl kriminalinės praeities. Benamiai, turintys įkalinimo patirties, privalo susitaikyti ir susigyventi su dviguba nusikaltėlio ir benamio stigma. Skurdo, įkalinimo, benamystės, gyvenimo probleminėse šeimose ir vaikų globos namuose patirčių kompleksas lemia daugiadimensinę atskirtį ir komplikuoja bandymus išvengti viena po kitos ištinkančių benamystės ir įkalinimo situacijų.

Raktažodžiai: benamiai, įkalinimas, socialinė atskirtis, stigmatizavimas, baudžiamasis aprūpinimas, neoliberalizmas.

Keywords: homeless, incarceration, social exclusion, stigmatization, penal welfarism, neo-liberalism.

1 Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. Projektas „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokyčių Lietuvoje“ (Nr. VPI-3.1-ŠMM-07-K-02-045).

Įvadas

Vėlyvosios modernybės sąlygoti pokyčiai (Garland 2011; Young 2007) ir neoliberalios gerovės valstybės įsitvirtinimas (Wacquant 2009a, 2009b ir 2012) tapo esminės prielaidos atskirties paliestų grupių kriminalizavimo ir socialinės kontrolės procesams. Darbo rinkos nestabilumas ir jį lydintis nesaugumas dėl darbo vietų išlaikymo ir galimybių įsidarbinti didino socialinės paramos gavėjų gretas. Gerovės valstybė darosi nepajėgi pasirūpinti didėjančiu skaičiumi atskirties grupių ir jų poreikiais, todėl stiprina baudžiamosios sistemos mechanizmus siekdama kontroliuoti atskirties grupes (Garland 2011; Young 2007; Wacquant 2009a ir 2009b).

Įvairūs tyrimai (Firzpatrick, Myrstol 2011; Mahs 2005; Metraux, Culhane 2006; Saddichha et al. 2014) rodo, kad benamiai ar nakvynės namų gyventojai ne tik susiduria su būsto ir darbo problemomis, bet yra ir viena iš itin dažnai kriminalizuojamų grupių. Skirtingų tyrimų duomenimis, nuo 40 iki 80 procentų benamių ir nakvynės namų gyventojų yra atlikę bausmes įkalinimo įtaigose (Gowan 2002). Nors ir konstatuojama, kad benamystė ir įkalinimas yra itin glaudžiai susiję, tačiau akademinis susidomėjimas benamystės ir įkalinimo sankirtų analize išlieka itin menkas (Gowan 2002; Metraux, Culhane 2006; Saddichha et al. 2014).

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti benamystės ir įkalinimo sąlyčio taškus, keliant klausimus, kaip minėtos situacijos ir patirtys jose persidengia. Naudojantis kriminologijos ir sociologijos teorinėmis priegomis straipsnyje diskutuojami socialinės atskirties paliestos grupės – benamių, gyvenančių nakvynės namuose, – stigmatizavimo, kriminalizavimo ir įkalinimo klausimai. Siekiama identifikuoti ir apčiuopti daugiadimensinės atskirties aspektus, nagrinėjant benamystės priežastis, ištraukimo į darbo rinką ir kriminalines veiklas problematiką.

Vyrų socialinė atskirtis vėlyvosios modernybės ir neoliberalizmo sąlygomis

Vėlyvosios modernybės sąlygoti pokyčiai tapo esminės prielaidos atskirties paliestų grupių kriminalizavimo ir socialinės kontrolės procesams. Svarbiausiais iš jų galima laikyti kapitalistinės gamybos ir rinkos kaitą, šeimos ir namų ūkio restruktūrizavimą, socialinės ekologijos ir demografinius pokyčius, socialinio ir kultūrinio gyvenimo demokratizavimą, technologinių naujovių

ir masinių komunikacijos priemonių raidą (Garland 2011; Young 2007). J. Youngo (2007) teigimu, fordizmas, kartu su masine gamyba, ir keinsistinė ekonomika garantavo saugias darbo vietas ir jų prieinamumą. Tuo tarpu lyčių darbo pasidalijimas ir šeimos institutas užtikrino vartojimą ir gyvenimo būdą, besisukantį aplink šeimą ir jos puoselėjamas vertybes. Šitokia ankstyvosios modernybės pasiūlyta socialinė tvarka, kurios ašis – darbas ir šeima, brėžė ribą tarp tų, kurie atitiko, ir tų, kurie neatitiko darbo ir šeimos sferose keliamų reikalavimų ir standartų. Neatitikusieji turėjo būti transformuoti, socializuoti ir reabilituoti, kad taptų ar siektų būti tokie, kokių reikalavo dominuojanti socialinė tvarka, o pasirūpinti šituo turėjusi socialinės gerovės sistema. Gerovės valstybės transformacijos vėlyvosios modernybės sąlygomis suvaidina lemiamą vaidmenį naujos baudžiamosios gerovės sistemos sanklodoje (Garland 2011). Politiniai ir socialiniai pokyčiai suponavo abejones gerovės valstybės pajėgumu ir nesaugumo pojūčių visuomenėje didėjimą. Nuolat didėjantys stokojančiųjų skaičiai ir nenumatyti atskirties paliestų grupių poreikiai destabilizavo gerovės valstybę ir sukėlė dirbančiųjų ir mokančiųjų mokesčius nepasitenkinimą. Politiniame diskurse gerovės valstybės parama vargšams pradėta laikyti prabanga, kurios sunkiai dirbantys mokesčių mokėtojai negali sau leisti (Garland 2011; Young 2007), todėl gerovės reformos, koncentruotos į paramos gavėjų kontrolę, pasidarė neišvengiamos. Šiame kontekste pradėta kalbėti apie pasirinktą ar patogų gyvenimą be darbo ir atsakomybę už gaunamą valstybės paramą, todėl parama darosi neatskiriama nuo aktyvių darbo paieškų. Paramos gavėjai turi būti kontroliuojami, pagalba suteikiama tik tiems, kurie siekia aktyviai įsitraukti į darbo rinką (Garland 2011, 196–197). L. Wacquantas (2012) kritikuoja J. Youngą ir D. Garlandą teigdamas, kad jų minimi vėlyvosios modernybės pokyčiai neapibrėžti, o kai kurie vienas su kitu vargiai susiję ir rezonuojantys Šiaurės Europos, kuriai baudžiamoji gerovė nėra būdinga, kontekste. Dėl to esminėmis baudžiamojo aprūpinimo priežastimis derėtų laikyti ne vėlyvąją modernybę, bet neoliberalizmą. Neoliberali gerovės valstybė pasižymi valdančiais klasei priimtiniu ekonominiu režimu, garantuojančiu darbo santykių lankstumą, socialinės gerovės išteklių taupymą, menką valstybės kišimąsi į rinkos reguliavimą. Fragmentacija darbo rinkoje, klasinis ir rasinis susiskirstymas pažadino socialinio, ne kriminalinio, nesaugumo pojūtį. Iškylančius socialinio nesaugumo klausimus sprendžia baudžiamasis aparatas, kuris yra bene svarbiausias valstybės įrankis. Jis disponuoja galia, skirta politinei realybei ir atskirties kategorijoms produkuoti, tai – galios monopolis, išreikštas biurokratinės mašinerijos pagalba. Pati biurokratinio aparato plėtra leidžia

kontroliuoti kiekvieną socialinio gyvenimo sritį, išskyrus ekonomiką, dėl kurios nereguliavimo ir susiklosto socialinis nesaugumas (Wacquant 2012, 211). L. Wacquantas (2009) neoliberalią gerovės valstybę prilygina monetai, kuri susideda iš dviejų pusių: socialinės gerovės ir baudžiamojo aprūpinimo (angl. *penal welfarism*). Socialinė gerovė tenka atskirties ir skurdo paliestoms moterims, tuo tarpu baudžiamoji gerovė nutaikyta į žemesnės klasės bedarbius vyrus. J. Youngas (2007) antrina L. Wacquantui teigdamas, kad darbo rinkos kaita, kai mažėja turinčių nuolatinę ir saugią darbo vietą ir daugėja tų, kurie neužtikrinti arba dirba už itin mažus atlyginimus, itin dažnai paliečia jaunos vyrus. Darbo rinkoje tvyranti įtampa ir netikrumas priverčia vyrus suabejoti savo kaip šeimos maitintojo pozicija. Tuo tarpu technologinė pažanga ir masinės medijos nuolatos eskaluoja turtingųjų istorijas ir kaskart primena apie nepatenkančių į pastarųjų tarpą nesėkmes. Nesėkmingųjų atsaku tampa mačizmo kultūrų kūrimas, paremtas bene vienintelio likusio resurso – fizinės galios – panaudojimu, vyriškos jėgos kultu ir pagarba jam. Kita vertus, moterų išėjimas į viešąją erdvę ir į darbo rinką lėmė vyrų ir moterų santykių paastrėjimą, konfliktus ir smurtą, ir šiuo atveju vyrai patiria tiek ekonominį, tiek ontologinį nesaugumą. Ekonominis kyla iš vyriško vaidmens kaitos ir vyriškumo krizės, jis sąlygoja vyrų grupuočių formavimąsi, smurtą, mačizmo subkultūras, būdingas žemesnės klasės vyrams. Tuo tarpu ontologinį lemia moterų padėties kaita ir lyčių lygybė, šis nesaugumas sukelia smurtą šeimose ir prieš moteris, ontologinis nesaugumas būdingas visai klasei struktūrai (Young 2007, 12–14). Pasak J. M. Messerschmidto (1993), nusikalstamas vyrų elgesys tikėtinas tuomet, kai suabejojama vyriškumu, ar tada, kai kiti vyriškumo patvirtinimo būdai jiems neprieinami. Kai vyras nedisponuoja tradiciniais vyriškumo įgyvendinimo šaltiniais, tokiais kaip finansinė nepriklausomybė, darbas, šeima, vaikai, fizinės ir protinės galios demonstravimas, nusikalstamą elgesį jis gali panaudoti kaip vieną iš vyriškumo patvirtinimo būdų. Taip vėlyvosios modernybės pokyčiai, destabilizuodami šeimos ir darbo institutus, tarsi susiaurina vyriškumo įgyvendinimo galimybių spektrą.

Tuos, kurie atsiduria darbo rinkos paribyje ir ant skurdo ribos, autoriai (Dahrendorf 1996; Garland 2011; Youngas 2007; Wacquant) apibrėžia beklasių (angl. *underclass*) kategorija. R. Dahrendorfo teigimu, kiekviena visuomenė turi „atliekamas“ elgetų ir dykaduonių grupes, tačiau ar didmiesčių gatvės elgetas galime laikyti beklasiais, klausia Dahrendorf. Tam, kad pastarieji patektų į minėtą kategoriją, turi vykti nuolatinis jų papildymas, o pačiai grupei – būdingos įsisenėjusios, ilgalaikės socialinės problemos (Dahrendorf 1996, 226–227). Beklasiai pasižymi darbo įgūdžių neturėjimu ir nedarbu, gyvenimu skurdžiuose

didmiesčių rajonuose, pragyvenimu iš kriminalinių veiklų, ypač būdingų vyrams, priklausomybe nuo socialinės paramos (Dahrendorf 1996). J. Youngo manymu, šiems žmonėms nebepadėti nei valstybė ir jos viešojo politika, nei pilietinė visuomenė, išsigelbėjimu jiems tampa rinka, kuri pati ir pasirūpina šių žmonių atskirtimi (Young 2007, 20).

Galiausiai vėlyvosios modernybės sąlygomis šoktelėjęs nusikaltimų skaičius ne tik atspindi jų daugėjimą dėl pasikeitusių sąlygų², bet ir išaugusį valdžios, viešojo diskurso dėmesį ir atsaką į nusikaltimus (Young 2007, 35). Iškyla rizikos apskaičiavimo svarba, o nusikaltimų baimė ir tikėtinos rizikos suvokimas pradeda egzistuoti savarankiškai, atsietas nuo faktinės rizikos ir pačių nusikaltimų. Susirūpinimas nusikaltimais ir kriminaliniu elgesiu rezonuoja visuomenėje tvyrančią įtampą ar nerimą dėl kitų socialinių problemų, tokių kaip rasizmas. Pasitelkdama nusikaltimų ir rizikos kontrolę vėlyvoji modernybė imasi tesėti modernybės duotą pažadą – kurti visuomenę be rizikos. (Young 2007).

Apibendrinant dera pažymėti, kad R. Dahrendorfas (1996) ir L. Wacquantas, (2009a, 2009b ir 2012) apibrėždami beklasių grupę, koncentruojasi daugiau ties ekonomikos ir darbo santykių sąlygotais atskirties aspektais. Tuo tarpu D. Garlandas (2011) ir J. Youngas (2007) baudžiamojo aprūpinimo įsigalėjimą sieja su platesniais socialiniais ir kultūriniais procesais. Garlandas (2011) ir Wacquantas (2009) kiek skirtingai aiškina ir baudžiamosios gerovės susiklostymą. D. Garlandas teigia, kad baudžiamoji sistema maskuoja gebėjimą susitvarkyti su kylančiu nusikaltimų skaičiumi, tuo tarpu, L. Wacquanto manymu, baudžiamoji gerovė ir vargšų baudimas puikuoja sėkme, pratęsiančia modernybės iškeltą siekį, ir įrodo, kad valstybė geba palaikyti tvarką (Wacquant 2012, 207).

Atskirties kriminalizavimas: nuo stigmatizavimo iki įkalinimo

Konceptualizuojant stigmatizavimo ir kriminalizavimo klausimus derėtų kalbėti apie etikečių klįjavimo, E. Goffmano stigmatos ir konflikto teorijų reikšmingą indėlį (Young 2007, 33). Etikečių klįjavimo teoriją, nekonvenciną, deviantinį elgesį jis suprato kaip socialiai sukonstruotą, individų sąveikoje gimstantį darinį, kurio apibrėžime pagrindinį vaidmenį vaidina dominuojantys ir galia disponuojantys asmenys. Pasak H. Beckerio, socialinės grupės sukuria deviaciją nustatydamas taisykles ir taikydamos jas tam tikriems žmo-

2 D. Garlandas išskiria keturias Vėlyvosios modernybės implikuotas nusikaltimų didėjimo priežastis. Plačiau žr.: Garland 2011, 90–91.

nėms, o šių taisyklių pažeidėjus vadindamos autsaideriais. Tuo požiūriu deviacija yra ne atlikto veiksmo kokybė, bet greičiau kitų, primetančiųjų taisykles ir sankcijas, reakcijų išdava. Deviantas yra tas, kuriam ši etiketė buvo geriausiai priklijuota. (Becker 2011, 239). Sėkmingai priklijuota devianto etiketė gali lemti jo elgesį ir identitetą. Šiuo požiūriu prasminga kalbėti apie stigmatizaciją. Stigma, kaip gėdos ženklas, atlieka žymėjimo ir perspėjimo funkciją. Kalbant apie stigmatizaciją, E. Goffmano (1963) manymu, svarbu klausiti ne tik, kaip stigma transformuoja individo identitetą, bet ir kaip jis susigyvena su šiomis transformacijomis (cit. iš Beirne, Messerschmidt 2011, 154–155).

Konflikto teorija taip pat atliepia atskirties paliestų grupių kriminalizavimo klausimus. Vienas pirmųjų konflikto teorijos kriminologijoje atstovų T. Sellinas (1938) teigia, kad nusikaltimai yra modernios visuomenės kultūrinių konfliktų pasekmė, sąlygota socialinės kaitos, tokios kaip industrializacija ir urbanizacija, vedančios socialinės dezorganizacijos link (cit. iš Beirne, Messerschmidt 2011, 190). Tuo tarpu, pasak Dahrendorfo, skirtingos visuomenės grupės rungtyniauja dėl savo interesų, tačiau mažumos grupėms trūksta galios paveikti įstatymų priėmimo procesą (Dahrendorf 1996). Kito konflikto teorijos kriminologijoje atstovo R. Quinneyus (2004) nuomone, nusikaltimas ar deviantinis elgesys yra teisinis žmonių elgesio apibrėžimas, kurį politiškai organizuotoje visuomenėje formuluoja dominuojanti klasė. Nusikaltimo formuluotė ir administravimas priklauso nuo tų, kurie turi galios ir yra atsakingi už tam tikro elgesio apibrėžimą nusikalstamu. Dominuojančios klasės interesai apsaugomi tada, kai nusikaltimų apibrėžtys pasiekia vykdymo ir taikymo fazę. Todėl tie, kurių interesai konfliktuoja su dominuojančiais interesais, turi pakeisti savo elgesį, antraip bus charakterizuoti kaip nusikaltėliai. Taigi nusikaltimų ideologija konstruojama siekiant apsaugoti dominuojančios klasės hegemoninę poziciją. Ji kuriama įvairių žinių apie nusikaltimus, su jais susijusių programų ir prevencijos priemonių pagalba. Taip pat – panaudojant tarpasmeninę ir masinę komunikaciją, garantuojančią tam tikros ideologijos transliaciją visuomenei.

Atskirties grupių stigmatizavimas, kriminalizacija ir galiausiai įkalinimas yra vienas iš būdų kontroliuoti ir eliminuoti šias nepageidaujamas grupes (Wacquant 2009). Irwino (1985) teigimu, kalėjimas pasitarnauja atskirtų grupių, kurios tarsi iškrenta iš visuomenės neatitinkamos elgesio normų ir turėdamos silpnus ryšius su ja, kontrolei. Atskirties grupės veikiau baudžiamos už tai, kad dėl savo nekonvencinio elgesio sudaro grupę ar jai priklauso, tačiau ne už konkretų elgesį, ribojamą įstatymų (cit. iš Firzpatrick, Myrston 2011, 273). J. Reimano ir P. Leightono (2013) požiūriu, baudžiamoji sistema skirta

apsaugoti visuomenę ne nuo pačių nusikaltimų, o nuo jų baimės. Sudarydama įspūdį, kad nusikaltimai yra skurdo paliestųjų reikalas, valstybė demonstruoja, kiek daug pastangų dedama šiai problemai spręsti. Taip disponuojančiųjų galia nusikaltimai darosi nepastebimi, o dominuojanti klasė iš skurdo kontrolės, panaudodama baudžiamąją sistemą, gauna konkrečios ir apčiuopiamos naudos. L. Wacquant (2009a) teigimu, tokios socialinės problemos kaip būsto neprieinamumas ar didėjanti bedarbystė sprendžiamos įkalinimo būdu, o įkalinimas sumažina bedarbių ir nakvynės namų gyventojų skaičius, profesionaliai užtušodamas darbo vietas ar būsto trūkumą. Įvairūs tyrimai (Firzpatrick, Myrstol 2011; Mahs 2005; Metraux, Culhane 2006; Saddichha ir kt. 2014) rodo, kad benamiai ar nakvynės namų gyventojai yra viena iš itin dažnai kriminalizuojamų grupių. Skirtingų tyrimų duomenimis, nuo 40 iki 80 procentų benamių ir nakvynės namų gyventojų yra atlikę bausmes įkalinimo įstaigose (Gowan 2002). Nors ir konstatuojama, kad benamystė ir įkalinimas itin glaudžiai susiję, tačiau akademinis susidomėjimas benamystės ir įkalinimo sankirtų analize išlieka itin menkas (Gowan 2002; Metraux, Culhane 2006; Saddichha ir kt. 2014). K. M. Firzpatricko ir B. Myrstolo (2011) teigimu, benamiai stigmatizuojami ir kriminalizuojami, automatiškai juos susiejant su alkoholio vartojimu, priklausomybėmis nuo narkotikų bei psichinėmis problemomis. Pačių autorių atlikto tyrimo duomenimis, kur kas retesnės benamių įkalinimo priežastys yra sunkūs ar smurtiniai nusikaltimai, tačiau daug dažniau benamiai baudžiami ir įkalinami už nusikaltimus, susijusius su nuosavybėmis. J. Mahsas (2005) antrina teigdamas, kad benamiai, būdami nepageidaujama draugija, dažnai patenka į teisėsaugos institucijų akiratį ir baudžiami už nežymius nusikaltimus, tokius kaip viešosios tvarkos pažeidimai. Įkalinimo patirties turinčių benamių tyrimuose (Firzpatrick, Myrstol 2011; Saddichha ir kt. 2014) išvelgiama, jog kalėję benamiai dažniau negu neturintys įkalinimo patirties yra priklausomi nuo alkoholio ir narkotikų, turi psichinių sutrikimų ar vaikystėje gautų traumų ir anksti įsitraukia į kriminalines veiklas. Autoriai (Gowan 2002; Metraux, Culhane 2006) taip pat svarsto, kaip įkalinimo įstaigų ir nakvynės namų patirčių kombinacija gali veikti benamių, turinčių įkalinimo praktikos, integracijos į visuomenę, darbo rinką galimybes ir kaip nakvynės namų ir įkalinimo įstaigų vykdoma socialinė kontrolė gali ugdyti pripratimą prie tokio gyvenimo būdo, tuo pačiu skatindama grįžti į šias institucijas. T. Gowan (2002) pabrėžia, jog įkalinimo patirtis reikšminga kuriant ir įtvirtinant gyvenimą benamystėje, o benamystė savo ruožtu gali būti ilgo kalėjimo ir jo metu nutrūkusių ryšių išdava. T. Gowan tyrimas atkleidžia skirtingas trajektorijas, vedančias nuo

benamystės iki įkalinimo ir atvirkščiai, nuo įkalinimo prie benamystės. Atlikdama dviejų skirtingų miestų etnografinį tyrimą autorė pastebi, kad San Franciske benamiams dažniau būdingas keliavimas nuo įkalinimo įstaigų prie benamystės, kai į laisvę išėjusiems vyrams susirasti darbą ir būstą yra itin sudėtinga. Tuo tarpu Sent Luise dažnesnis perėjimas nuo benamystės prie įkalinimo, kai benamiai vyrai, išstumti iš darbo rinkos, įsitraukia į nelegalią ekonomiką ir patenka į baudžiamosios sistemos akiratį. Šis tyrimas inspiruoja konstatuoti, kad pats pradžios taškas nėra toks reikšmingas, ar tai būtų benamystės, ar įkalinimo situacija, daug svarbesnis įkalinimo ir benamystės situacijų cikliškumas, įsitraukimas ir negebėjimas iš šio ciklo išsivaduoti.

Metodologija

Įkalinimo patirčių turinčių benamių atskirties, patiriamos stigmatizacijos, kriminalizavimo ir įkalinimo klausimų analizei pasitelkta kokybinio tyrimo prieiga. Tyrimas paremtas 15 pusiau struktūruotų interviu, atliktų su Vilniaus ir Kauno nakvynės namų gyventojais vyrais, ir fokus grupės interviu, kuriame dalyvavo 6 su šia grupe dirbantys įvairių organizacijų darbuotojai.

Tyrimo metu bandyta sutelkti dėmesį į žmones, turinčius ilgalaikes gyvenimo tam tikrose institucijose patirtis, tai yra benamystės, įkalinimo ar globos namuose gyvenimo praktikos turinčius vyrus. Atliekant tyrimą pirmiausia susikoncentruota į benamystės situaciją, kuri pasirinkta tyrimo atskirties tašku, ir tik tuomet bandyta identifikuoti kriminalizavimo ir įkalinimo patirtis. Pusiau struktūruoto interviu gairės sudarytos bandant apčiuopti patiriamą atskirtį *mikro*, *mezo* ir *makro* lygmenyse. Analizuojant benamių, turinčių įkalinimo patirčių, atskirties problematiką keliami šie empiriniai klausimai: kokios priežastys lemia benamystės situaciją, kokiose gyvenimo srityse nakvynės namų gyventojai patiria atskirtį ir stigmatizaciją, kokios kriminalizavimo ir įkalinimo patirties turi benamiai vyrai ir kaip ši patirtis, subjektyvia pačių nuomone, paveikia jų gyvenimus. Interviu atliekami informantus supažindinus su tyrimu ir jo eiga, gavus jų sutikimą. Siekiant išsaugoti konfidencialumą informantų vardai pakeisti. Atliktų interviu trukmė svyruoja nuo 31 min. iki 1 val. 57 min., o tyrime dalyvavusių vyrų amžius nuo 23 iki 57 metų. Visi interviu įrašyti ir transkribuoti, vėliau apdoroti ir koduoti naudojant MAXQDA programą.

Siekiant apibrėžti asmenų, turinčių benamystės ir įkalinimo patirčių, socialinius portretus ir apčiuopti patiriamos socialinės atskirties problema-

tiką buvo atliekamas fokus grupės interviu su skirtingų institucijų, kuriose lankosi arba gyvena minėtos socialinės grupės atstovai, darbuotojais. Į fokus grupės diskusiją įtraukti globos namuose ir vaikų dienos centruose, nuteistųjų informacijos centruose, nakvynės namuose dirbantys darbuotojai (iš viso – 6). Formuluoiant fokus grupės klausimus skirtingų institucijų ekspertams didžiausias dėmesys buvo skiriamas darbuotojų požiūriui į tiriamos grupės problemas ir patiriamą atskirtį, į teikiamą pagalbą, savarankiškumo ugdymą, politikos įtaką kasdieniniam institucijos funkcionavimui, taip pat į materialinius ir žmogiškuosius resursus, viešosios nuomonės ir diskurso įtaką darbui ir klientų savivokai. Fokus grupės interviu trukmė – 1 val. 58 min.

Įkalinimo patirties turinčių benamių atskirties klausimai: darbas, šeima, priklausomybės

Pasak R. Dahrendorfo, darbas tai bilietas į aprūpinimo pasaulį, ne tik generuojantis pajamas, bet ir apibrėžiantis socialinę padėtį ir organizuojantis gyvenimą (Dahrendort 1996, 216). Todėl darbas tampa vienu iš svarbiausių kriterijų atskirties formavime, tuo pačiu ir problema, keliančia, L. Wacquant (2012) žodžiais, socialinį nesaugumą. Tik du iš tyrime dalyvavusių nakvynės namų gyventojų yra turėję nuolatinį ilgalaikį darbą, taip pat tik du informantai tyrimo metu dirbo. Tuo tarpu kiti buvo užsiregistravę darbo biržoje. Informantų darbinę patirtį sąlygojo išsilavinimo stoka, įvairiausių būdų ir bandymų užsidirbti prioritetizavimas ir anksti pradėtas savarankiškas gyvenimas:

Aš iškart po mokyklos, aš baigiau, baigiau devynias klases ir išėjau, pradėjo, prasidėjo man čia tokios visokios nesąmonės... Nu, karočia, aš vienas likau. Man reikėjo, kokie ten mokslus, man reikėjo kažkaip dirbt, dirbt, dirbt... Turėt kažkokių pinigų savo... Nu vot ir žiauru (Vytautas, 34 m.).

Benamiams darbas – sudėtingas, daug pastangų reikalaujantis užsiėmimas, todėl kartais pasirenkamas tarsi lengvesnis kelias, kai darbą atstoja įvairūs kiti uždarbavimo būdai: nuo išmaldos prašymo ar maisto ieškojimo konteineriuose iki nusikalstamų poelgių. Pavyzdžiui, benamis Giedrius (42 m.) bandymu užsidirbti ir darbu laikė įvairių superkamų atliekų rinkimą ir vežimą į supirktuves: „plastmasė, aliuminio skardinės tos, kur superka, stiklainiai ten, nesvarbu, buteliai bele kokie, spalvotas ir baltas stiklas, nu, tada perėjau ant to, kaip sakant, jau čia mūsų toks darbas, jau tokį darbą“.

Keletas informantų teigė, kad iš viso niekada nėra net bandę dirbti, darbą dažniausiai atstodavo kriminalinė veikla:

Tyrėjas: Ir gyvenime kada nors vis tiek teko kažką dirbti ar?..

Informantas: Nedirbdavau aš... išskyrus kalėjimą... (Alfredas, 55 m.).

Tyrimas atskleidžia, kad nakvynės namuose gyvenantiems asmenimis sunku ilgą laiką dirbti vienoje vietoje ir prisitaikyti prie tam tikrų darbo sąlygų. Nakvynės namų gyventojai vardija įvairiausių atliktus fizinius darbus, tačiau dažniausiai teigė išdirbdavę vienoje darbo vietoje keletą mėnesių, taip pat dirbę nelegaliai. Tyrime dalyvavusio Regimanto (34 m.) teigimu, kartais tarp darbų norisi pailsėti, tai rodo, kad benamiams įsitraukti į nuolatinius ir ilgalaikius darbinis santykius yra sudėtinga. Darbas suprantamas ne kaip natūrali ar būtina kasdienė veikla, padedanti išgyventi, bet kaip tam tikra prievolė, nuo kurios greitai pavargstama, kuri atsibosta ir periodiškai reikia nuo jos pailsėti:

Ne, aš truputėlį tokį vadinamą poilsuką padaryti kažkiek laiko. Ne tai, kad fiziškai pailsėt, morališkai pailsėt biški. Nu, nežinau, kokį porą trejetą mėnesiukų pailsėti, po to vėl kibsiu į darbus. /.../ Kažkaip būna vat momentų, kad norisi atsiriboti nuo visko: nuo visų problemų. /.../ Vat kažkaip negalvoti apie nieką, kažkurį laiką gyvent grynai sau. Kurį laiką per daug jokių kažkokių problemų ten nesprendžiant, neieškant tų problemų. Pats sau, kaip durniaus stūmimas.

Nakvynės namuose gyvenantys vyrai pažymi, jog kartais nėra taip lengva susirasti darbą dėl ypatingos jų padėties. Kartais trūksta pinigų bilietams, kad galėtų nuvažiuoti į darbo pokalbį. O kai kurie darbai netinka dėl specifinių nakvynės namų taisyklių, pavyzdžiui, kaip teigė Aleksejus (57 m.), jam buvo siūlomas sargo darbas, tačiau darbo grafikas buvo sunkiai suderinamas su nakvynės namų vidine tvarka. Neretai benamiai, neturėdami pajamų, „užsidirba“ nemažas baudas, kuruojamas antstolių, o susikaupusios nemenkos sumos atgraso nuo legalaus darbo paieškų. Pavyzdžiui, informantas Henrikas (34 m.) prisipažino esantis antstoliams nemažai skolingas: „dabar aš antstoliui skolingas devyni tūkstančiai su kapeikų, tai kažkur va tokia suma ir pragėriau aš. Tad įsivaizduojat, kaip aš...“

Apibendrinant prasminga pabrėžti, kad nakvynės namų gyventojai darbą laiko, R. Dahrendorfo (1996) žodžiais tariant, bilietu į aprūpinimo pasaulį. Tačiau komplikuoatą nakvynės namuose gyvenančių vyrų įsitraukimą į darbo rinką sąlygoja išsilavinimo ir kvalifikacijos stygius, nulemtas ankstyvo

savarankiško gyvenimo, taip pat darbo išlaikymo įgūdžių stoka. Neretai benamiams vyrams labiau priimtini kitokie materialinių išteklių įgijimo būdai, tarp jų ir nelegalūs. Darbo paieškas apsunkina finansų trūkumas, o skolos antstoliams demotyvuoja dirbti legaliai.

Diskutuojama, ar kalėję benamiai dažniau negu neturintys įkalinimo patirčių yra priklausomi nuo alkoholio ir narkotikų, turi psichinių sutrikimų ar trauminių išgyvenimų, patirtų vaikystėje (Firzpatrick, Myrston 2011; Saddichha et al. 2014). Tyrime dalyvavusių benamių vaikystės prisiminimai dažniausiai persmelkti skaudžių išgyvenimų, tokių kaip artimo ryšio su tėvais stoka, gyvenimas vaikų globos namuose, alkoholio vartojimas šeimose. Didžioji dalis tyrime dalyvavusiųjų visą arba dalį vaikystės praleido vaikų globos namuose arba internatuose:

Pamenu tą atvejį, kad kai aš buvau mažas, berods iš amžinatilsį, iš močiutės važiuvom ten su motina, tai pakeleį stabdėm mašinas, tai jinai man pasakė: tu pabūk prie kelio... kad ji, žodžiu, įlindo į namą, apvogė namą... nu, mes tada, kai dar ten gyvenom, tai atvažiavo tuometinė milicija – ją į kalėjimą, mane – į vaikų namus (Regimantas, 34 m.).

Kita dalis tyrimo dalyvių, nors dalį vaikystės ir praleido su tėvais, prisipažino, kad jautėsi tėvams nereikalingi, išnaudojami. Jiems dažnai tekdavo patiems rūpintis išgyvenimu, prisiimti tėvų pareigas, pasirūpinti jaunesniais broliais ir seserimis. Užgriuvus atsakomybei už kitus šeimos narius informantai buvo priversti anksti suaugti ir tapti savarankiški. Benamių vyrų gyvenimo istorijos byloja, kad jų šeimose buvo vartojamas alkoholis, kai kurie teigė patyrę smurtą, todėl juos slegia skaudūs prisiminimai.

Tik keli tyrimo dalyviai pasakojo visą vaikystę praleidę šeimoje, augę kartu su biologiniais tėvais ir siejo ją su teigiamais išgyvenimais. Ekspertai taip pat pažymi, kad problemos, tokios kaip darbinių įgūdžių trūkumas ar destruktivūs elgesys šeiminiuose santykiuose, susiformuoja vaikystėje:

O dar dėl tų problemų, kodėl taip yra, aš kažkodėl labai stipriai ieškočiau šeimoje, nes tie vaikai, sakykim, kurie negyvena globos institucijose, bet kurie gyvena sunkumus išgyvenančiose šeimose, tai dažnai jų tėvai arba vienas iš tėvų, kurie gyvena kartu, patys yra dažnai užaugę kokiuose tarybinuose vaikų namuose arba patys patyrę daug prievartos ir smurto savo aplinkoje ir tada turintys savo vaikus, moterys pasigimdę savo vaikus, tokiuose namuose gyvenantis vaikas, jisai, sakykim, mato, patiria smurtą iš mamos, kuri prieš tai pati buvo patyrusi iš savo šeimos smurtą, arba mama ir tėtis, mama ir jos sugyventinis, kuris į metus po tris, keturis kartus kei-

čia, neturi darbo, ir vaikas arba vaikai nemato, kaip suaugęs žmogus ryte keliasi tam, kad eitų į darbą. Iš kur vaikas sužinos, ką reiškia keltis anksti ir turėti įsipareigojimų eiti į darbą, jei jis tokio pavyzdžio niekada nematęs. /.../ Tos blogio šaknys, atėjusios iš šeimos, aš manau, yra vienos iš stipriausių. Ir tada yra ratas, kuris sukasi ir kartoja, ir jeigu neįeisim, nenutrauksim tos blogio grandinės, ji karta iš kartos persiduos (socialinė darbuotoja Aukse).

Artimo santykio, šeimos pavyzdžio trūkumas atsispindi ir pačių nakvynės namų gyventojų šeiminiuose santykiuose. Visi tyrime dalyvavę nakvynės namų gyventojai teigė šiuo metu neturintys sutuoktines ir negyvenantys kohabitacijoje. Didesnė dalis tyrime dalyvavusiųjų niekada nebuvo sukūrę šeimos, tai yra vedę ir turėję vaikų. Penki turėjo šeimas, sutuoktines ar vaikus, tačiau vienokios ir kitokios priežastys lėmė šeimos iširimą. Nestabilūs šeiminiai santykiai, šeimos pavyzdžio neturėjimas vaikystėje tarsi užprogramuoja nakvynės namų gyventojus jų pačių nesėkmingiems bandymams kurti šeimą arba artimus santykius ir juos palaikyti. Nors kai kurie informantai teigė turintys vaikų, tačiau santykiai su jais nėra itin artimi, retai pasimatoma:

Aš turiu iš tikrųjų, 5 vaikus, bet skirtingų merginų /.../. Aš palaikau vat su vienu tik paskutiniu, kur pirmą pagimdė, kur dvylika metų. Nu, pas vieną yra vyras, kita dar irgi skambina, grįžk jau, bet, kol sėdėjau pirmą sroką, tai gyvendavo su kitu vyru, pagimdė vaiką jo ir už tai aš negrįžau. Tai daug kas prašo, tai būna vo, kai nueini iš darbo, paimei algą, avansą kokį, tai nuvežu vaikams, ten nors gerai gyvena Pagiriuose. Gerai gyvena šeimos, nealkani, bet vis tiek nuveži maisto ir duodi pinigų dar (Igoris, 35 m.).

Taip pat didžioji dalis informantų prisipažino nepalaikantys santykių ir su kitais artimaisiais – tėvais ar broliais, seserimis. Todėl galima teigti, kad didžioji dalis tyrime dalyvavusių nakvynės namų gyventojų nepalaiko artimų ryšių ir su buvusia šeima, taip pat nėra sukūrę šeimos arba nutraukę ryšius su buvusia sutuoktine ar vaikais. Taigi benamių bendravimo ir artimųjų ratas nedidelis, o ryšiai dažniausiai neglaudūs. Šeima ar artimieji nėra ramstis, į kurį informantai, stokodami paramos, galėtų atsiremti.

Galiausiai dauguma tyrime dalyvavusių benamių nurodė turėję problemų su alkoholiu ar laiko save priklausomais. Informantas Giedrius (42 m.) teigia: „dabar, kaip sakant, aš anoniminius alkoholikus lankau dabar, nes aš alkoholikas esu, ligonis iki pat mirties“. Arba informantas Igoris (35 m.): „...bet daug gerdavau, pradėjau nuo dvidešimt penkerių gert, antrą kartą išėjau iš kalėjimo ir pradėjau gert“.

Taigi tyrimas atskleidžia daugiadimensinę atskirtį, susijusią su išstūmimu iš darbo rinkos ar negebėjimu joje išsilaikyti, skaudžiomis patirtimis vaikystėje, gyvenimu nestabiliuose šeimose ar vaikų globos namuose. Galima daryti prielaidą, kad nestabilios šeimos pavyzdys nulemia ir pačių įkalinimo patirties turinčių nakvynės gyventojų netvirtus ryšius su artimaisiais, tvirtų santykių kūrimo ir palaikymo sunkumus. Galiausiai benamių gyvenimo istorijos pažymėtos intensyviu alkoholio vartojimu ir bandymais įveikti su priklausomybėmis susijusias problemas.

Benamių stigmatizacija, kriminalizavimo ir įkalinimo patirtys

Atliekant tyrimą pirmiausia susitelkta ties benamystės situacija, papildomos tikslinės atrankos, siekiant identifikuoti benamius, turėjusius įkalinimo patirties, nebuvo daroma. Tačiau tyrimo metu paaiškėjo, kad tik du iš tyrimo dalyvavusių vyrų nėra atlikę bausmės įkalinimo įstaigoje ar nėra buvę teisti. Vis dėlto didžioji dalis vyrų teigia pataisos namuose praleidę nemažai laiko, o jų kriminalinės karjeros prasidėjusios itin anksti:

Nuo keturiolikos metų Vėliučionyse sėdėjau ten, nepilnamečių tų vaikų. Dar vaikas buvau, tai pasodino...O paskui prasidėjo, lipt tais kalėjimo laiptais: aukštyn ir didesni nusikaltimai... Jau vagystės neužteko... Žmogžudystės prasidėjo, stambesni. Viena žmogžudystė, antra... (Alfredas, 55 m.).

Teistumai ir įkalinimo patirtis, pasak informantų, komplikuoja darbo paiešką. Neabejotina, kad įkalinimas ir jį lydinti izoliacija savaime suformuoja atotrūkį nuo darbo rinkos, kelia nepasitikėjimą savo jėgomis ar baime. Tuo pačiu padidina stigmatizavimo, neigiamo visuomenės ir darbdavių požiūrio riziką, nes informacijos apie buvusius teistumus ne visuomet pavykta nuslėpti:

Yra to darbo, iš tikrųjų daug yra darbo, bet ne visur priima, pamato, kad sėdėjęs, į vieną firmą užėjini, į kitą firmą, vieni gal priima, kad sėdėjęs, nieko baisaus, kad žmogus svarbiausia būtų, bet taip žiūri kitaip, kad sėdėjęs žmogus. Anksčiau nežiūrėdavo, anksčiau kompiuterio tokio nebūda-vo (Igoris, 35 m.).

Įkalinimo patirtis, be abejonės, neigiamai atsiliepia tolimesniam gyvenimui. Kaip pažymi patys informantai, svarbūs daugiau apčiuopiami praradimai, tokie kaip laikas, nutrūkę ryšiai, taip pat – patirti emociniai sunkumai, kurių buvę nuteistieji nepajėgia pamiršti ar ištrinti. Benamiai, turintys įkalinimo patirties, pasakojo pataisos namuose patyrę nuolatinę įtampą, susigadinę sveikatą:

Pas mane penkiolika metų buvo, jau baiginėjosi, jau nebe daug atlikę man... Tas insultas man gal, gal ir nuo tų nervų ten... Visą laiką ant tų nervų reikia sėdėti, visą laiką... /.../ Įtampa, pastovi įtampa ten būna, pastovi įtampa. Atrodo, kad viskas gerai, bet kalėjimas yr kalėjimas. Įtampa – tai tas, tai tas... Žiūri, ką čia padaryt, ką čia nuveikt, nu, taip ir būdavo... Pastoviai ant tos įtampos sėdi – tai kas nors nepasiseka, tai vėl kas nors... (Algimantas, 55 m.).

Diskutuojant kriminalizavimo klausimais prasminga aptarti nusikaltimų, už kuriuos benamiai atliko bausmes, pobūdį. K. M. Firzpatricko ir B. Myrstolo (2011) teigimu, daug retesnės benamių įkalinimo priežastys yra sunkūs ar smurtiniai nusikaltimai, tačiau kur kas dažniau benamiai baudžiami ir įkalinami už nusikaltimus, susijusius su nuosavybe. Atliktas tyrimas patvirtina autorių teiginius, o ir didžioji dalis tyrime dalyvavusių benamių akcentuoja, kad dažniausia jų nusikalstama veika – vagystės:

A, sėdėjau už vagystę. Už vagystę, paskui išėjau, paskui vėl už vagystę tris metus gavau... Išėjau paskui, nu, paskui aš jau buvau baltarusų pilietis, man reikėjo, pradėjau lagery darytis dokumentus, bet paskui mane deportavo, ir ką pradėjau, reikėjo toliau tęst... (Andrejus, 30 m.).

T. Gowan (2002), analizuodama benamystės ir įkalinimo ciklą dviejuose Jungtinių Valstijų miestuose, identifikuoja skirtingas benamystės ir įkalinimo trajektorijas: keliavimą nuo benamystės iki įkalinimo įstaigos ir keliavimą iš įkalinimo įstaigų į nakvynės namus ar gatvę. Remiantis atliktu tyrimu galima identifikuoti Lietuvos konteksto specifiką. Iš daugelio nakvynės namų gyventojų pasakojimų matyti, kad ne benamystė ar įkalinimas – lemiamas lūžio taškas, šios dvi gyvenimo situacijos cikliškai keičia viena kitą. Galima daryti prielaidą, jog kur kas reikšmingesnį vaidmenį vaidina nestabilios, probleminės šeimos ar gyvenimas vaikų globos namuose, ankstyvas savarankiškas gyvenimas, lemiantis įsitraukimą į kriminalines veiklas, nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjimas ar įvairios priklausomybės. Skurdo, įkalinimo, benamystės ar smurto patirčių kompleksas užtikrina daugiadimensinę atskirtį, kurią buvę nuteistieji benamiai patiria ir šiandien.

Atskirtis neatsiejama nuo ją lydintios tam tikros stigmatos, todėl ir nakvynės namų gyventojai prisipažįsta jaučiantys priešišką visuomenės nusiteikimą ir stigmatizavimą. Nusikaltėlio, kalinio etiketė palieka ryškius pėdsakus jų gyvenimuose, tuo pačiu tarsi didindama pakartotinio nusikaltimo riziką:

Tu išėjai iš įkalinimo įstaigos, tu vis tiek skaitaisi kaip kalinys. Nes va tas teistumas, jo, vienas teistumas – trys su puse metų – visur rašoma yra. Ir daktarai jau rašo, kad sėdėjo tenai jau tris su puse metų, ir tenai darbo biržos žymi, informuota, kad aš sėdėjau, trys metai su puse. Jau visa... Turi praeit, kad tave neminėtų kaip nusikaltėlio, turi praeiti dešimt metų. Per tą dešimt metų tu privalai nei vieno nusikaltimo nepadaryt. Jeigu vėl padarai, vėl sėdi, jau tada prisideda dar. /.../ Norėčiau atsukt laiką atgal, kada nesėdėjau, norėčiau, kad kažkur, kažkur klaidą patvarkyčiau, kad nebūtų. Nes aš pats jau žinau, kad man gyvenimas kol kas sugadintas. Kol praeis dešimt metų... Oi! Čia aš po žeme gal būsiu... Kad tą teistumą nuimtum (Viktoras, 23 m.).

Benamių, turinčių įkalinimo patirties, stigmatizavimo klausimas ypač aktualus, kadangi jie turi susigyventi su dviguba stigma: ne tik su jau minėta nusikaltėlio, bet ir su benamio ar nakvynės namų gyventojų etikete. Toks dvigubas stigmatizavimas, be abejonės, daro įtaką įkalinimo patirties turinčių benamių savęs suvokimui ir kitų itin neigiamo požiūrio į juos formavimuisi. Priešišką ir stigmatizuojantį visuomenės požiūrį, tarsi užkertanti kelią nusižengusiųjų pokyčiams, pabrėžia ir nakvynės namų darbuotojai:

Arba nesenas pavyzdys – mes nakvynės namuose turim tokį daržininkų būrelį ir tiesiog einam, ieškom tiesiog vietas tam daržui daryti. Vietos, kuri būtų apsaugota. Ir taip buvo, tiesiog į darželį (vaikų) užėjom, mes čia norim daryt, toj pačioj gatvėj, „Carito“ nakvynės namuose, žinai, oi, kaip faina, mes irgi šiomet norim daryt, oi, labai gerai, čia jum kampas, čia darykit. Aš galvoju – vau (šypsosi)! Geras, sakau, įsivaizduojat, mes lopšėlį darželį darysim. Tada žmonės sako, pala pala, čia per daug gerai kažkaip, jie čia kažko nesuprato. Taip ir buvo. Kai aš jau galutinai suderint tam tikrus norėjau – oi, bet mes ką tik susipratom, oi, mes čia labai išsigandom, betgi čia iš nakvynės namų, taigi čia narkomanai, alkoholikai, čia labai rizika didelė. Netgi suprantam tos direktorės situaciją, nes vis tiek ji ten turi suderinti įvairius interesus, ir tėvų, ir, tik tas, kad labai aiškiai jautėsi, kad jie čia iš nakvynės namų, ir mes matėm. Taip atrodo, kad jie įsileis grupelę žmonių, kurie ten kas žemę, ir kažkas ten atsitiks, mes ta rizika kažkaip užkrėsime visus (Socialinių projektų vadovė Gintarė).

Informantai jaučiasi stigmatizuojami ne tik dėl visuomenės, bet ir dėl valstybės požiūrio į juos. Kai kurie iš jų pažymi, kad valstybei naudingi yra tol, kol dirba, turi sveikatos, tai yra kuria pridėtinę vertę, kad valstybė tarsi bando išpešti kuo daugiau naudos. Tuo tarpu, kai reikia pagalbos, būna užmiršti ir neberekalingi. Benamių vyrų pasakojimuose galima pajusti nusivylimo, netikrumo jausmus ir valstybės abejingumą jų atžvilgiu:

Aš neteisiu, bet aš noriu palyginti, kad valdžia nesirūpina žmonėmis. Vat va tas minusas didelis. Jie gyvena dėl savęs. /.../ Nu, ką nori, perrėk gerklę, nusišpjaut ant žmogaus, nu. Visi benamiai nusigers, narkomanai pradeda... Kokia čia problema... Ta, nežiniukas, kaip sakant, atvažiuos katafalkas, užkas, ir viskas. E, nu, kokios gali būt problemos valdžiai... (Rimvydas, 42 m.)

Benamiams, turintiems įkalinimo patirties, reikia susitaikyti ir susigyventi su dviguba nusikaltėlio ir benamio stigma, kuri nuolatos eskaluojama valstybinėse institucijose ir viešojoje erdvėje. Stigmatizuojančios etiketės nusikratyti nėra taip lengva, o pati etiketė šiuos vyrus veikia neigiamai, menkina savivertės jausmą, priverčia suabejoti ir susimąstyti, ar tikrai jie pajėgūs daugiau nebenusikalsti, užtušuoti įkalinimo žymes ir pradėti gyvenimą iš naujo. Nakvynės namų gyventojai jaučiasi nusivylę valstybės požiūriu į juos ir akcentuoja valdžios abejingumą jų atžvilgiu.

Diskusija ir išvados

Ankstyvosios modernybės pasiūlyta socialinė tvarka rėmėsi darbo ir šeimos institutais, tuo tarpu tais, kurie neatitiko darbo ir šeimos sferose keliamų reikalavimų, turėjusi pasirūpinti gerovės valstybė (Young 2007). Tačiau, kaip teigia D. Garlandas (2011), vėlyvosios modernybės sąlygoti pokyčiai lėmė gerovės valstybės teikiamos paramos sumažėjimą ir suspendavimą. Tik du kalinimo patirties turintys benamiai tyrimo metu turėjo darbą, nė vienas iš tyrime dalyvavusių nakvynės namų gyventojų tuo metu neturėjo sutuoktinės ir negyveno kohabitacijoje, taip pat didesnė dalis niekada nebuvo sukūrę šeimos, tai yra vedę ir turėję vaikų. Būdami atskirti nuo darbo rinkos, neturėdami stabilių ir artimų šeiminių ryšių benamiai ypač stokoja pagalbos ir paramos. Tačiau, kaip teigia patys informantai, valstybei jie mažai terūpi, todėl jų problemos sprendžiamos tik paviršutiniškai. Būdami neproduktyvūs tampa našta, jaučiasi nereikalingi, atstumti ir stigmatizuojami.

J. Youngo (2007) ir J. W. Messerschmidto (1993) teigimu, stokojant tokių vyriškumo patvirtinimo resursų kaip darbas, finansiniai ištekliai ar šeiminiai santykiai, vyriškumas įgyvendinamas pasitelkiant mačizmo subkultūras ar nusikalstamu elgesiu. Tyrime dalyvavusiems benamiams vyrams darbo, finansiniai ar šeimos suteikiami resursai neprieinami, todėl galima daryti prielaidą, kad nusikalstamas elgesys lieka vieninteliu ne tik išgyvenimo, uždarbio, bet ir vyriškumo patvirtinimo ištekliu.

L. Wacquant (2009a, 2009b ir 2012) nuomone, neoliberali gerovės valstybė pasižymi valdančiai klasei priimtinu ekonominiu režimu, garantuojančiu darbo santykių lankstumą, socialinės gerovės tausojimą, menką valstybės kišimąsi į rinkos reguliavimą. Darbą ir dalyvavimą darbo rinkoje naktinės namų gyventojai laiko esminiu aprūpinimo, įsitraukimo į visuomenę ir galimybės tapti jos dalimi šaltiniu. Tačiau šis šaltinis įkalinimo patirties turintiems benamiams vyrams sunkiai prieinamas. Jų įsitraukimą į darbo rinką komplikuoja išsilavinimo ir kvalifikacijos, darbinų, darbo išlaikymo įgūdžių stoka, stigmatizavimas dėl kriminalinės praeities. Benamiai, turintys įkalinimo patirties, privalo susitaikyti ir susigyventi su dviguba nusikaltėlio ir benamio stigma. E. Goffmano (1963) manymu, stigma modifikuoja identitetą, o susigyvenimas su stigos sąlygotomis tapatybės transformacijomis gali būti komplikuoatas ir skausmingas (cit. iš Beirne, Messerschmidt 2011, 154–155). R. Quinneyaus (2004) nuomone, nusikaltimo formulotės ir administravimas priklauso nuo tų, kurie turi galios ir yra atsakingi už tam tikro elgesio įvardijimą nusikalstamu. Nusikaltimų ideologija konstruojama naudojant įvairias žinias apie nusikaltimus, tarpasmenines ir masines komunikacijas, garantuojančias tam tikros ideologijos transliaciją visuomenei. Tyrimo duomenimis, buvę nuteisti benamiai jaučia, kaip valstybinės institucijos – nuo teisėsaugos iki darbo biržos ar sveikatos įstaigų – konstruoja žinojimą apie juos, dokumentuodamos nusikalstamą jų elgesį ir paženklindamos juos teistumo įrašais. Analizuojamos grupės vyrai susiduria ir su stigmatizuojančia viešąja nuomone, tarsi užkertančia kelią jų pataisai ir eskaluojančia jiems būdingą riziką ir pavojų.

Tuos, kurie atsiduria darbo rinkos paribyje ir ant skurdo ribos, autoriai (Dahrendorf 1996; Garland 2011; Young 2007; Wacquant 2009a) apibrėžia beklasių (angl. *underclass*) kategorija. Beklasiams būdingos įsisėnėjusios, ilgalaikės socialinės problemos, darbo įgūdžių stoka ir nedarbas, gyvenimas skurdžiuose didmiesčių rajonuose, pragyvenimas iš kriminalinių veiklų, ypač būdingų vyrams, priklausomybė nuo socialinės paramos (Dahrendorf 1996). Informantus, įkalinimo patirties turinčius benamius vyrus, galima priskirti

beklasių kategorijai. Neabejotina, kad tyrime dalyvavusių vyrų gyvenimus bedarbystės, benamystės ir įkalinimo situacijos veikia labiausiai. Tačiau ne tik dėl nefunkcionavimo darbo rinkoje, paramos, kurią gauna, ar pragyvenimo iš kriminalinių veiklų, bet ir dėl kitų ilgalaikių, įsisenėjusių problemų informantai patiria daugiadimensinę atskirtį. Benamių vyrų gyvenimo istorijose matyti, kad pirmuosius atskirties ir skurdo potyrius informantai išgyvena dar vaikystėje, probleminėse šeimose, vaikų globos namuose ar internatuose. Jiems taip pat būdingos priklausomybės problemos ir artimų, šeiminių santykių trūkumas, kuris galėtų būti ramsčiu ir palaikymo šaltiniu. T. Gowan (2002) iškelia benamystės ir įkalinimo sąsajų klausimą ir analizuoja trajektorijas nuo benamystės iki įkalinimo ir nuo įkalinimo link benamystės, tačiau atliktas tyrimas rodo, kad ne benamystė ar įkalinimas yra lemiamas lūžio taškas, – šios dvi gyvenimo situacijos cikliškai keičia viena kitą. Kur kas reikšmingesnį vaidmenį vaidina nestabilios, probleminės šeimos ar gyvenimas vaikų globos namuose, ankstyvas savarankiškas gyvenimas, lemiantis įsitraukimą į kriminalinės veiklas, pastovios gyvenamosios vietos neturėjimą ar priklausomybes. Skurdo, įkalinimo, benamystės ar smurto patirčių kompleksas garantuoja daugiadimensinę atskirtį, kurią buvę nuteistieji benamiai patiria ir šiandien, komplikuoja bandymus išvengti viena po kitos išstinkančių benamystės ir įkalinimo situacijų.

Literatūros sąrašas

- Becker, H. 1963. "Outsiders." *In Criminological Perspectives. Essential Readings*, 2nd edition, eds. E. McLaughlin, J. Muncie, G. Hughes, 239–249. Los Angeles, London & New Delhi: SAGE.
- Beirne P., Messerschmidt, J. W. 2011. *Criminology: a Sociological Approach*, 5th edition. New York: Oxford University Press.
- Dahrendorf, R. 1996. *Modernus socialinis konfliktas. Esė apie politiką*. Vilnius: Pradai.
- Fitzpatrick, K. M., Myrston, B. 2011. "The Jailing of America's Homeless: Evaluating the Rabble Management Thesis." *Crime & Delinquency* 57 (2): 271–297.
- Garland, D. 2011. *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gowan, T. 2002. "The Nexus. Homelessness and Incarceration in Two American Cities." *Ethnography* 3 (4): 500–534.

- Young, J. 2007. *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. Los Angeles: Sage Publications.
- Mahs, J. 2005. "The Sociospatial Exclusion of Single Homeless People in Berlin and Los Angeles." *American Behavioral Scientist* 48 (8): 928–960.
- Messerschmidt, J. W. 1993. *Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory*. Lanham, MD: Rowan & Littlefield Publishers.
- Metraux, S., Culhane, D. 2006. "Recent Incarceration History among a Sheltered Homeless Population." *Crime & Delinquency* 52 (3): 504–517.
- Reiman, J., Leighton, P. 2013. *The Rich Get Richer And The Poor Get Prison. Ideology, Class, and Criminal Justice*. Boston: PERSON.
- Saddichha, S., Fliers, J. M., Frankish, J., Somers, J., Schuetz, C. H., Krausz, M. R. 2014. "Homeless and Incarcerated: an Epidemiological Study from Canada." *International Journal of Social Psychiatry* 1–7.
- Quinney, R. 2004. *The Social Reality of Crime (2nd edition)*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Wacquant, L. 2009a. *Prisons of Poverty*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wacquant, L. 2009b. *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wacquant, L. 2012. "Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity." *Sociological Forum* 25 (2) 197–220.

Social Exclusion and Criminalization: the Case Study of Homeless Ex-convicts

Summary

Using insights of criminological and sociological theories, the article explores the dynamic connection between incarceration and homelessness and identifies specific vulnerabilities related to unemployment, family background, addiction, and stigmatization. According to Garland (2011) and Young (2007), late modern welfare state and neoliberal economics (Wacquant 2009a, 2009b & 2012) developed and institutionalized penal-welfarism as a strategic solution to class conflict, unemployment and poverty.

The article analyzes 15 semi-structured interviews with sheltered homeless men in Vilnius and Kaunas and one focus group interview with members of the NGOs dealing with homelessness. The results of the research demonstrate that only two research participants had jobs and none of them had stable partnership at the time of the interviews. Most research participants have never been married and had no children. Their lack of education, working

skills and stigmatizing criminal background determined these men's unemployment. Excluded in both the labor market and family sphere the homeless men are in an extreme need of the welfare state support. However, support offered by the welfare state is rather insufficient. Moreover, the homeless men face and have to cope with the overlapping double stigma: being homeless and ex-prisoners. Their experiences of poverty, incarceration, homelessness, unstable family and foster houses demonstrate these men's multidimensional social exclusion and insurmountable cycle of homelessness and incarceration.